

ВСТУПНЕ СЛОВО

Відносно нетривала, але динамічна і яскрава доба Української революції початку ХХ століття позначена багатоманіттям державотворчих проєктів, визначних подій, непересічних особистостей, які крізь призму майже столітньої ретроспективи дають поважні інформаційні приводи для їх наукового осмислення.

Певними історико-хронологічними маркерами стали організація Центральної Ради (березень 1917 р.), заснування Української Народної Республіки (листопад цього ж року), постання Української гетьманської держави (квітень 1918 р.), утворення Західноукраїнської Народної Республіки, а також Директорії УНР (листопад 1918 р.).

Ці переломні віхи українського історичного процесу постійно перебувають у центрі дослідницької уваги науковців, утілюючись у ґрунтовні колективні праці, монографічні дослідження, поважні наукові заходи. Очевидно, нинішня конференція логічне продовження цього ряду, оскільки її центральною темою є складна і суперечлива історія утворення, функціонування і падіння Української гетьманської держави.

Отже, у квітні цього року, а якщо бути зовсім точним, то саме 29-го виповнюється 95-та річниця створення Української Держави, більше відомої в історичній літературі як Гетьманат Павла Скоропадського, а 15 травня – 140-річчя від дня його народження.

Виходячи з проблематики поділюся деякими міркуваннями щодо сучасного стану і перспектив дослідження історії останнього Гетьманату і Української революції 1917–1921 рр. загалом.

Як відомо, в результаті інспірованого німецьким військовим командуванням державного перевороту до влади прийшов нащадок давнього українського шляхетського роду, колишній царський аристократ генерал П.Скоропадський, проголошений велелюдним Хліборобським з'їздом Гетьманом всієї України.

Насамперед про причини швидкого і відносно безболісного повалення Центральної Ради. На наш погляд, їх кілька. По-перше, нездатність правлячих кіл УНР задовольнити прагматичний інтерес центральноєвропейських імперій в отриманні обсягів продовольства і сировини, обумовлених Брестськими угодами.

По-друге, визрівання в надрах суспільства внутрішніх соціально-політичних підстав для зміни влади, зокрема стрімкий процес консолідації власницьких сил, уособлених такими корпоративними об'єднаннями, як Союз земельних власників та ПРОТОФІС, і стимульованих реальною загрозою втрати земель, підприємств, капіталів.

По-третє, революційна доба сприяла регенерації у нащадків української родової шляхти усвідомлення етнічної належності, проявів територіального патріотизму і бажання власної державності у національно-історичній формі Гетьманщини.

По-четверте, нереалізованість соціальних очікувань, особливо селянства, морально-психологічна втома від тривалої війни, іманентна потреба населення у наведенні порядку і спокою.

Отже, квітневий державний переворот ознаменував завершення національно-демократичного етапу Української революції і початок іншого – консервативно-ліберального, репрезентованого новітньою Гетьманщиною.

Очевидно, сучасні дослідники мають звернути увагу на низку прикметних особливостей форми і сутості Гетьманату. Насамперед це стосується його державно-політичної моделі, яка є предметом задавненої історіографічної дискусії. На нашу думку, слід погодитися з авторами недавно виданих «Нарисів історії Української революції 1917–1921 років» щодо оцінки Гетьманату як авторитарно-бюрократичного режиму з диктаторськими повноваженнями глави держави, деформованою політичною системою, вузькою соціальною базою і залежністю від іноземних союзників (т.1, с.273).

Водночас з твердженнями про маріонетковий характер Української Держави беззастережно погодитися не можна. Природно що залежність від Центральних держав з їх кількасоттисячним окупаційним військом, була істотною. І все ж Україна виступала суб'єктом міжнародного права, отримала визнання союзних і нейтральних держав, мала дипломатичні відносини, уклала міждержавні угоди тощо.

Феномен Гетьманату полягає у його альтернативності і, навіть, контрверсійності загальному спрямуванню тогочасного українського революційного процесу. У зв'язку з цим постає питання про правомірність кваліфікації гетьманського режиму як антиреволюційного. У певному сенсі це так, оскільки він став запереченням національно-демократичної сутності і парламентсько-республіканської форми УНР.

Образно говорячи, це було намагання консервативних сил, витиснутих на узбіччя суспільного життя, погасити вогонь революційної стихії і, більше того, взяти соціальний реванш. І все ж термін «контрреволюційний» у даному випадку навряд чи буде вповні адекватним. Навіть з огляду на ту обставину, що в радянській історіографії і УНР доби Центральної Ради, і Гетьманат, і УНР часів Директорії, і ЗУНР незмінно оцінювалися як контрреволюційні і антинародні.

Серйозною науковою проблемою залишається вивчення політичного консерватизму як ідеології і практики другого етапу Української революції. Необхідне аргументоване пояснення причин

його активізації саме під час німецько-австрійської окупації, відсутності чи наявності історичної тягlosti від давньокозацької традиції, нездатності до подальшої регенерації в умовах України.

Останнім часом наші науковці приділяють значну увагу вивченню і популяризації творчої спадщини видатного філософа, ідеолога українського консерватизму Вячеслава Липинського. Заслужують на дослідження й праці інших представників українського консервативної думки, зокрема Василя Кучабського та Стефана Томашівського.

На наш погляд, це потрібно для висвітлення історії закордонного гетьманського руху у міжвоєнну добу. Важливо це й для з'ясування причин непопулярності консервативної ідеї і відсутності її виразного репрезентанта в нинішньому українському політикумі.

Поза сумнівом, історія політичних партій в Україні революційної доби належить до кола достатньо висвітлених проблем. Проте діяльність окремих з них заслуговує на більш детальний розгляд. Зокрема, це партія кадетів, члени якої склали більшість кабінету міністрів, виступаючи адептами ідей ліберального реформаторства. Після утворення Гетьманату кадетські організації України виділилися в окрему організаційну структуру, пішли на суттєві відступи від програмних засад партії, визнали потребу в тогочасних умовах самостійності Української Держави. Як з'ясувалося, тимчасової, на шляху до відновлення єдиної Росії.

На комплексне дослідження заслуговує діяльність уряду Гетьманату. Адже в умовах відсутності представницького органу він поєднував у собі законодавчі і виконавчі функції. Переважна більшість членів кабінету міністрів мали добру фахову підготовку і досвід адміністративної праці. Характерною рисою його персонального складу було широке залучення визначних учених: правників Миколи Василенка і Михайла Чубинського, економістів Михайла Туган-Барановського і Сергія Бородаєвського, релігієзнавця Василя Зінковського та інших. Поряд з ними працювали знані фахівці-практики: фінансисти Антон Ржепецький і Сергій Гутник, агрономи Василь Колокольцев і Еміль Брунст. Саме їх зусиллями готувалися ліберальні соціально-економічні реформи, які залишилися незавершеними.

Недостатньо висвітлено залишається місце та роль гетьманської адміністрації у системі органів державного управління. До речі, структури не передбаченої Законами про тимчасовий державний устрій України. Це були доволі громіздкі, цивільні і військові підрозділи забезпечення життєдіяльності глави держави. Частина з них мала підтримувати зовнішні атрибути української козацької традиції.

Документи засвідчують постійні тертя між урядом і гетьманською штаб-квартирою на ґрунті зростання бюджетних запитів на її утримання. Наукова актуальність цієї теми органічно пов'язана з

вивченням функціонування інституту глави держави – Гетьмана. Адже праць саме у такій постановці проблеми досі немає.

Як відомо, Українська гетьманська держава не мала представницького органу влади. П.Скоропадський розпустив Центральну Раду і задекларував намір найближчим часом видати закон про вибори до Українського Сейму. Такі вибори не відбулися, однак у контексті нинішніх дискусій про реформування Верховної Ради України досить цікавими залишаються напрацювання тогочасних учених-правників щодо законодавчої бази та моделі майбутнього українського парламенту.

Відзначимо, що законопроект готували видатні учені – голова Державного сенату професор Микола Василенко, палкий адепт європейського лібералізму професор Богдан Кістяковський, приватдоцент Євген Кулішер та інші. Точилися гострі дебати щодо виборчих принципів, одно- чи двопалатної структури Сейму, наводилися приклади різних парламентських систем світових держав. Переконали, що ця маловідома сторінка історії українського парламентаризму має бути вивчена, а можливо й використана сучасниками.

Звичайно, цим не вичерпується коло проблем, пов'язаних з гетьманом Павла Скоропадського та історією Української революції загалом. Очевидно, після крайніх, односторонніх оцінок марксистського трактування революцій як «локомотиву історії», вченим слід підходити до вивчення цієї проблеми більш зважено. У цьому контексті на перший план виходять теоретичні та методологічні аспекти дослідження революцій, їх типології, спільне та окреме, соціальне і національне, об'єктивне і суб'єктивне. Кількість захищених дисертацій та опублікованих книг не є ознакою глибини вивчення проблеми. У цьому плані дозвольте посперитися на матеріали XVII Міжнародного конгресу історичних наук, який відбувся у далекому 1990 р. в Мадриді, але висновки якого залишаються актуальними і понині.

Інакше кажучи, кілька міркувань щодо джерелознавчого забезпечення досліджень з історії Української революції початку ХХ століття. Вже доводилося відзначати помітний спад у сфері археографічного опрацювання джерел з історії революційної доби. Цілеспрямована робота по виявленню і публікації тематичних матеріалів фактично згорнута. Хоч інформаційний потенціал архівних документів, інших видів джерел далеко не вичерпаний.

У руслі теми нашої конференції абсолютно доречною буде констатація того факту, що добре збережені протоколи засідань гетьманського уряду досі не видані. Неактуалізованість цього важливого історичного джерела істотно стримує дослідження діяльності Ради Міністрів, основних напрямків соціально-політичних реформ, персоніфікацію праці членів кабінету, відносин з німецьким командуванням і багато інших питань.

Однак мають публікуватися не тільки документи інституційного рівня. Не менш цікавими для всебічного і об'єктивного висвітлення революційної доби є матеріали особового походження – мемуари, щоденники, епістолярій. Чимало з них досі не оприлюднені, як, приміром, спогади начальника гетьманського штабу генерала Б.Стелецького, Одеського градоначальника В.Мустафіна, урядовців В.Ауербаха, В.Рейнбота та інших.

З огляду на детермінованість функціонування Гетьманату таким потужним чинником, як німецько-австрійська окупація, і майже абсолютну раритетність мемуарів колишніх ідеологів і реалізаторів «східної кампанії» Е.Людендорфа, М.Гофмана, В.Гренера, було б доцільним перевидання їх спогадів українською мовою.

Безперечно, є потреба у розвитку й інших напрямків едиційної археографії, важливих для розширення джерельної бази досліджень з історії України революційної доби.